

УДК 373.3.015.3:316.454-057.874

Рекурн Н. М.

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8476-4814>
 Вихователь ЗДО № 53 Чернігівського міського управління освіти,
 студентка магістратури факультету дошкільної,
 початкової освіти і мистецтв
 Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
 (Чернігів, Україна) E-mail: nataliyarekun123@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ШКІЛЬНОГО БУЛІНГУ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Останніми часом значного поширення в Україні набуло таке явище, як шкільний булінг. Шкільний булінг – форма психічного насильства у вигляді травлі, бойкоту, насмішок, дезінформації, псування особистих речей, фізичної розправи тощо. У початковій школі діти ще не займаються жорстоким булінгом, але вже починають ображати інших, принижувати, залякувати, інколи застосовують силу та здійснюють брудні вчинки стосовно інших. Тому це явище потрібно вчасно розгледіти і призупинити, інакше дії кривдників можуть завдати серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю дитини.

Мета роботи: розглянути умови, чинники, форми шкільного насильства в дітей молодшого шкільного віку та визначити шляхи подолання шкільного булінгу.

Методологія: теоретичний аналіз та узагальнення літературних джерел з проблеми дослідження. Узагальнення ознак та причин булінгу у дитячому колективі. Конкретизація основних дефініцій досліджуваної проблеми.

Наукова новизна: узагальнено поняття шкільного булінгу, його форм та структури; наведено основні ознаки шкільного булінгу та шляхи подолання даного явища в учнів початкової школи.

Висновки. У статті розкрито поняття шкільного булінгу, його форми та основні компоненти. Розглянуто причини прояву у дитячому колективі та ознаки, за якими можна розпізнати булінг. Наведені шляхи подолання даного явища.

На сьогоднішній день надзвичайно гостро постає проблема агресивних проявів у міжособистісних стосунках учнівської молоді. Особливого розповсюдження набувають прояви систематичної, довготривалої агресії одних учнів по відношенню до інших, коли в ситуацію прояву агресії поступово «включається» весь учнівський клас. Булінг у шкільному середовищі розвивається в ситуації ворожості, конфліктності, страху.

Булінг у шкільному середовищі також може виникати і тоді, коли відбувається боротьба між учнями за вищий статус у груповій ієрархії, задоволення своїх соціальних потреб та як інструмент маніпулювання та контролю учнем свого мікросоціуму.

Ключові слова: агресія, шкільний булінг, булер, насильство, цькування.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) Україна посідає четверту сходинку серед країн Європи за рівнем проявів агресії дітей. Майже в кожному класі є учні, які стають об'єктами глузувань та знущань, а також агресори, які є ініціаторами булінгу. Найчастіше цькування ініціюють надміру агресивні діти, які люблять домінувати, тобто бути «головними». Їх не турбують почуття і переживання інших людей, вони прагнуть бути в центрі уваги, контролювати все навколо. Принижуючи інших, вони підвищують власну значущість. Конфлікти та непорозуміння між учнями у школах виникають часто, і всі вони потребують уваги задля недопущення розгортання небажаних подій. Вражаючим фактом є той, що в процесі булінгу задіяні насправді практично всі учні школи, а не лише кривдники та потерпілі, що позначається відповідним чином на моделях поведінки всіх цих дітей. Тому і виникає гостра потреба оперативного реагування на перші ознаки булінгу та наростання непорозуміння між учнями.

Аналіз основних досліджень і публікацій порушеної проблеми. Проблему булінгу досліджують педагоги, медики, юристи, соціологи, психологи, громадські діячі тощо. Теоретико-методологічні засади поняття булінгу висвітлено у працях зарубіжних вчених, зокрема К. Кампулаєна, Д. Корнелла, Р. Лоубера, Д. Хей, Х. Лейманна, Т. Моффіта, Д. Ольвеуса, К. Паура, І. Ресанена та інших. Проблеми насильства, зокрема третирування у дитячому середовищі, присвячені роботи О. Ожєвої, В. Петросянца, С. Кривцової, О. Біляєвої, С. Крутової, І. Сидорчук. Соціально-педагогічні умови профілактики та подолання насильства розкрито у працях Т. Вовчок, Н. Степури, І. Даниленко, Є. Дубровської, М. Ясеновської, О. Дроздова та інших.

Мета роботи: розглянути умови, чинники, форми шкільного насильства в дітей молодшого шкільного віку та визначити шляхи подолання шкільного булінгу.

Методологія: теоретичний аналіз та узагальнення літературних джерел з проблеми дослідження. Узагальнення ознак та причин булінгу у дитячому колективі. Конкретизація основних дефініцій досліджуваної проблеми.

Наукова новизна: узагальнено поняття шкільного булінгу, його форм та структури; наведено основні ознаки шкільного булінгу та шляхи подолання даного явища в учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Насильство у школі – буденна реальність для багатьох людей в усьому світі. Переслідування, знущання, погрози онлайн, образи – все це негативно впливає на школяра та його успіхи в навчанні.

Останніми часом значного поширення в Україні набуло таке явище, як шкільний булінг. Шкільний булінг – форма психічного насильства у вигляді травлі, бойкоту, насмішок, дезінформації, псування особистих речей, фізичної розправи тощо.

Булінг включає чотири основні компоненти:

- агресивна і негативна поведінка;
- здійснюється регулярно;
- відбувається у відносинах, учасники яких мають неоднакову владу;
- ця поведінка є навмисною.

Існує багато причин, чому деякі діти здійснюють булінг. Найчастіше виділяють такі причини:

- помилкове уявлення про те, що агресивна поведінка допустима;
- бажання завоювати авторитет в очах друзів та однолітків;
- бажання привернути увагу впливових дорослих;
- нудьга, задириство, компенсації за невдачі в навчанні чи громадському житті;
- через тиск батьків, через жорстоке поводження батьків та відсутність їхньої уваги до дитини [3].

Часто діти вважають знущання способом стати популярними, керувати та мати вплив на інших, привернути увагу, змусити інших їх боятися.

Науковці виділяють особистісні фактори, що приводять дитину до проявів булінгу: запальний темперамент, імпульсивність характеру, брак емпатійності, егоїстичне врахування лише власних потреб, перевага бажання досягти контролю та уваги над бажанням створити дружні стосунки [4].

До сімейних факторів, що можуть викликати булінг, відносять брак близьких стосунків у батьків з дитиною або у сім'ї, слабкий або занадто сильний контроль над дитиною, ігнорування її потреб, прийняття та моделювання агресивної поведінки батьками чи іншими значущими дорослими, неповну сім'ю [4].

Телебачення, де часто показують жорстокі фільми та насильство, має дуже серйозний вплив на формування ціннісної системи та поведінки дитини. Десятки досліджень [1; 2; 5; 6] впливу телебачення на дітей та підлітків підтверджують, що діти поступово починають вважати насильство способом вирішення проблем та імітують побачене в реальному житті. Телебачення, фільми та ігри стимулюють сфери значущості та впливовості, сферу сприйняття нового досвіду дитини.

Шкільний булінг можна розділити на дві групи: фізичний булінг та психологічний булінг.

Фізичний шкільний булінг – це умисні штовхання, удари, стусани, побої, нанесення інших тілесних ушкоджень та ін.

Психологічний шкільний булінг – це насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість.

Структурними компонентами булінгу є: переслідувач, жертва і спостерігач.

Жертвами шкільного булінгу можуть стати діти, які мають:

- фізичні недоліки (носять окуляри, діти зі зниженим слухом, порушенням опорно-рухового апарату, тобто ті, що не можуть захистити себе, фізично слабші за своїх однолітків);
- особливості поведінки (замкнуті, сором'язливі, тривожні, імпульсивні, невпевнені в собі, нещасливі і ті, які мають занижену самооцінку);
- особливості зовнішності (руде волосся, ластовиння, клаповухість, криві ноги, особлива форма голови, повні чи худі);
- недостатньо розвинені соціальні навички (часто не мають ні одного близького друга, краще спілкуються з дорослими ніж з однолітками);
- страх перед школою (неуспішність у навчанні часто формує у дітей негативне ставлення до школи, страх відвідування певних предметів, що сприймається оточуючими як підвищена тривожність, невпевненість, провокуючи агресію);
- відсутність досвіду життя в колективі (домашні діти);
- хвороби (епілепсія, заїкання, енурез, порушення мови, порушення письма, порушення читання);
- низький інтелект і труднощі в навчанні [2].

Ознаками, того, що дитина є жертвою булінгу є наступне:

- діти, які страждають від булінгу, можуть не хотіти йти до школи або ж можуть плакати, вигадувати хворобу у шкільні дні;
- вони не беруть участь у спільній класній діяльності, соціальних заходах;
- часто у дитини змінюється поведінка: вона усамітнюється, поводить себе незвичайно;

- дитина починає губити гроші або речі, приходять додому у порваному одязі чи з поламаними речами. Коли ви її запитуєте, що трапилося – не можуть пояснити;
- може почати говорити про те, що кине школу, пропускає заходи, в яких приймають участь інші учні;
- відсутність контакту з однолітками: немає друзів, зідзвонювань, не ведеться переписка у соцмережах, похід до школи і повернення звідти наодинці, немає у кого запитати домашнє завдання;
- психосоматичні ознаки: часті хвороби, наприклад, ломота в тілі, болі в животі, вірусні інфекції;
- обмальовані руки або специфічні малюнки на полях зошитів;
- бажання йти до школи іншою дорогою, аніж та, якою йдуть усі інші діти.

Жертви булінгу переживають важкі емоції – почуття приниження і сором, страх, розпач і злість. Булінг вкрай негативно впливає на соціалізацію жертви, спричиняючи:

- неадекватне сприймання себе – занижену самооцінку, комплекс неповноцінності, беззахисності;
- негативне сприймання однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, часті прогули у школі;
- неадекватне сприймання реальності – підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози;
- девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

Існують певні ознаки, за якими можна розпізнати булінг [2, 432]:

- когось затискають в кутку приміщення;
- коли дорослий підходить до групки дітей вони, замовкають, розбігаються, різко змінюють діяльність (можуть обійняти «жертву», начебто все в порядку);
- один з учнів не обирається іншими (в ізоляції);
- весь клас сміється над одним і тим же учнем;
- прізвиська дуже образливі;
- по обличчю одного з учнів: блідий, червоний (у плямах), в сльозах, наляканий, ознаки насильства на тілі;
- молодші школярі бояться зайти в туалет;
- школярі після уроків не розходяться, когось чекають біля школи.

У школі вирішальна роль у боротьбі з булінгом належить учителям. Проте впоратися з цією проблемою вони можуть тільки за підтримки керівництва школи, батьків, психологів та соціальних педагогів. Для успішної боротьби з насильством у школі необхідно:

- усім членам шкільної спільноти необхідно дійти єдиної думки, що насильство, цькування, дискримінація за будь-якою ознакою, сексуальні домагання і нетерпимість у школі є неприйнятними;
- кожен має знати про те, в яких формах може виявлятися насильство й цькування і як від нього страждають люди;

– спільно з учнями мають бути вироблені правила поведінки у класі, а потім загальношкільні правила. Правила мають бути складені в позитивному ключі «як треба», а не як «не треба» поводитися. Правила мають бути зрозумілими, точними і короткими;

– дисциплінарні заходи повинні мати виховний, а не каральний характер. Осуд, зауваження, догана мають бути спрямовані на вчинок учня і його можливі наслідки, а не на особистість порушника правил.

– жоден випадок насильства або цькування і жодну скаргу не можна залишати без уваги. Учні важливо пояснити, що будь-які насильницькі дії, образливі слова є неприпустимими. Реакція має бути негайною (зупинити бійку, припинити знущання);

– аналізуючи ситуацію, треба з'ясувати, що трапилося, вислухати обидві сторони, підтримати потерпілого й обов'язково поговорити із кривдником, щоб зрозуміти, чому він або вона так вчинили, що можна зробити, щоб таке не повторилося. До такої розмови варто залучити шкільного психолога;

– залежно від тяжкості вчинку можна пересадити учнів, запропонувати вибачитися, написати записку батькам або викликати їх, позбавити учня можливості брати участь у позакласному заході;

– учням треба пояснити, що навіть пасивне спостереження за знущаннями і бійкою надихає кривдника продовжувати свої дії. Свідки події повинні захистити жертву насильства і, якщо треба, покликати на допомогу дорослих;

– потрібно запровадити механізми повідомлення про випадки насильства, щоб учні не боялися цього робити. Ці механізми повинні забезпечувати учням підтримку і конфіденційність, бути тактовними;

– для успішного попередження та протидії насильству треба проводити заняття та години спілкування з навчання навичок ефективного спілкування та мирного розв'язання конфліктів.

Вчителям варто займатися запобіганням конфліктам. Вони повинні добре знати, чи є в класі діти, з якими однолітки не хочуть спілкуватися, ігнорують. Чи є в колективі прояви булінгу щодо когось з дітей.

Висновки. Багато дітей у школах нашої країни не виявляють бажання відвідувати школу, тому що над ними щодня знущаються і вони стають жертвами булінгу. Знущання викликає жадливий вплив на дітей, і душевні рани можуть тривати все життя. Для того щоб цього не сталося, необхідно завчасно виявляти явище булінгу в шкільному колективі, запобігати конфліктам та налагоджувати дружні стосунки у класі.

References

1. Савельєв Ю. Б. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія»*. 2009. № 97. С. 71–75.

- Saveliev, Yu. B. (2009) Vykliuchennia ta nasylstvo: chy isnuie bulinh v ukrainskii shkoli [Exclusion and violence: Is there a boil in the Ukrainian school]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska Akademiia» – Scientific notes of the National University of Kyiv-Mohyla Academy*, 97, 71–75.
2. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки. *Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць*. Вип 54. Слов'янськ : СДПУ, 2011. С. 431–440.
Stelmakh, S. (2011). Bulinh u shkoli ta yoho naslidky. [Bulling at School and its Consequences]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: zbirnyk naukovykh prats – Humanization of the educational process: a collection of scientific works*, issue 54, 431–440.
  3. Darmawan, N. Bullying in school: A study of Forms and Motives of Aggression in Two secondary Schools in the city of Palu, Indonesia. *Centre for Peace Studies Faculty of Humanity, Social Science and Education University of Tromso Norway*, 2010. 111 p.
  4. Garrett, Anne G. Bullying in American schools: causes, preventions, interventions. McFarland, 2003. P. 172.
  5. Green, R. Collingwood, A., Ross, A. Characteristics of bullying victims in schools. National Centre for Social Research, 2010. 115 p.
  6. Olweus, D. Bullying at school: Prevalence estimation, a useful evaluation design, and a new national initiative in Norway. *Association for Child Psychology and Psychiatry Occasional Papers*. 2004. № 23. pp. 5–17.

Rekun N.

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8476-4814>

teacher in preschool No. 53

of the Department of Education of Chernihiv City Council

Master Student of the Faculty of Preschool, Primary Education and Arts

of T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»

(Chernihiv, Ukraine) E-mail: nataliyarekun123@gmail.com

PECULIARITIES OF MANIFESTATION AND THE WAYS OF OVERCOMING SCHOOL BULLING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Bullying and teasing top the list of children's school troubles. Bullying is not easy to define. Sometimes it involves hitting or kicking. It may be passive, as in rumors, exclusion or manipulation. But threats, teasing and taunting are more common and can be more damaging. However, it is defined, bullying cannot be dismissed as child's play. It can be a humiliating or terrifying experience, and at its worst can lead to violence. It deserves serious attention.

Bullying can also be defined as unwanted words or physical actions that can make a person feel bad. This behavior is generally distinguished from good-natured teasing by the way the recipient feels. Children who are teased are not made to feel bad because it is clear that the behavior is done for fun.

Article's purpose: *to consider conditions, factors, forms of school violence in children of elementary school age and to identify ways to overcome school bullying.*

Methodology. *Theoretical analysis and generalization of literary sources on the research problem. Generalization of signs and causes of bullying in a children's team. Specification of the main definitions of the problem under study.*

Scientific novelty. *Definition and generalization of the notion of school boiling, its forms and structures; The main features of school boiling and the ways of overcoming this phenomenon in elementary school students are given.*

Conclusions. *Many children in our nation's schools are robbed of their opportunity to learn because they are bullied and victimized daily. Bullying exacts a terrible toll on children, and the scars can last a lifetime. The word «bully» is used to describe many different types of behavior ranging from teasing or deliberately leaving an individual out of a school gathering or ignoring them to serious assaults and abuse. Sometimes it is an individual who is doing the bullying and sometimes it is a group. Bullying can also be defined as something that someone repeatedly does or says to gain power over or to dominate another individual. Bullying is where a child or group of children keep taking advantage of the power they have to hurt or reject someone else.*

Key words: *aggression, school bullying, bully, violence, persecution.*

Стаття надійшла до редакції 01.05.2019 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор **О. С. Третяк**